

Kulturmiljöunderlag för Detaljplan Hövik 3:23 m.fl.

Upprättad 2016-11-22
Tjörns Kommun, Västra Götaland

Information

Ytterligare information finns att tillgå på
kommunkontoret i Skärhamn på adress;
Kroksdalsvägen 1, 471 80 Skärhamn

Växel 0304-60 10 00,
Tjörns kundcenter 0304-60 10 10

© Tjörns kommun www.tjorn.se

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

Inledning	6
Bakgrund och syfte	
Disposition	
Lägesbeskrivning och orientering	
Gällande planer och skydd	
Historik.....	10
Hemman och skatter	
Beskrivning av Höviksnäs.....	14
Landskapet	
Bebyggelsekaraktär	
Kulturhistorisk kontinuitet	
Kulturhistoriskt värde	16
Karaktärbärande egenskaper av kulturhistoriskt värde	
Förhållningssätt för hantering av kulturmiljön vid planläggning	19

Inledning

Bakgrund och syfte

Kommunstyrelsens miljö- och samhällsbyggnadsutskott (KMSU) har beviljat planstart för upprättandet av ny detaljplan för Gamla Höviksnäs. Fastighetsägaren till Hövik 3:23 (trävaruhandel längst ut på näset) har inkommit med en planansökan för exploatering av fastigheten med syfte att bygga bostäder och verksamhetslokaler. Då Gamla Höviksnäs är med i program för revidering av inaktuella detaljplaner (2009) har även fiskeläget med omkringliggande miljö inkluderats i detaljplanen. Så även småbåtshamnen i anslutning till fiskeläget. Som inledande arbetet i processen att ta fram en ny detaljplan för området har behovet av ett kulturmiljöunderlag poängterats.

Kulturmiljöunderlaget beskriver befintligt tillstånd och syftar till att fungera som kunskaps- och inspirationsresurs vid upprättandet av ny detaljplan för gamla Höviksnäs. Underlaget rymmer en ingående karaktärisering av bebyggelsemiljöns arkitektoniska och upplevelsemässiga kvalitéer samt redogör för den historiska utvecklingen av området samt bebyggelsemiljöns funktion som källa till kunskap. Underlagets resultat är konkreta förhållningssätt för en utveckling med hänsyn till platsens karaktär och kulturhistoria – som resurs för bevarande genom utveckling.

Kulturmiljöunderlaget är upprättat av Daniel Rutgersson, bebyggelseantikvarie och planarkitekt vid planavdelningen Tjörns kommun.

Disposition

Underlaget inleds med en nulägesbeskrivning. Därefter följer en redogörelse för den historiska utvecklingen med koppling till efterföljande avsnitt kring bebyggelse- och landskapsmiljö. Därefter följer en kulturhistorisk analys där värdebärande karaktärsdrag tydliggörs med till dom relaterade förhållningssätten för ett utgångsläge med hänsyn till platsens förutsättningar. Avslutningsvis relateras underlagets resultat mot planprogrammets olika alternativ.

Lägesbeskrivning och orientering

Höviksnäs ligger på östra Tjörn och är uppdelat i två oberoende områden. Ett villaområde som tog sin början vid 1980-talets början och det äldre fiske- och färjeläget. Villa- och flerbostadsområdet ligger en bit upp i den dalgång som avslutas vid det näs som den äldre bebyggelsen och trävaruhandeln är placerat vid. Däremellan finns åkermark och spår av den tidigare agrara näring som tidigare karaktäriserat området. Flera gårdskomplex ligger i dalgången.

Gällande planer och skydd

Översiktsplan 2013

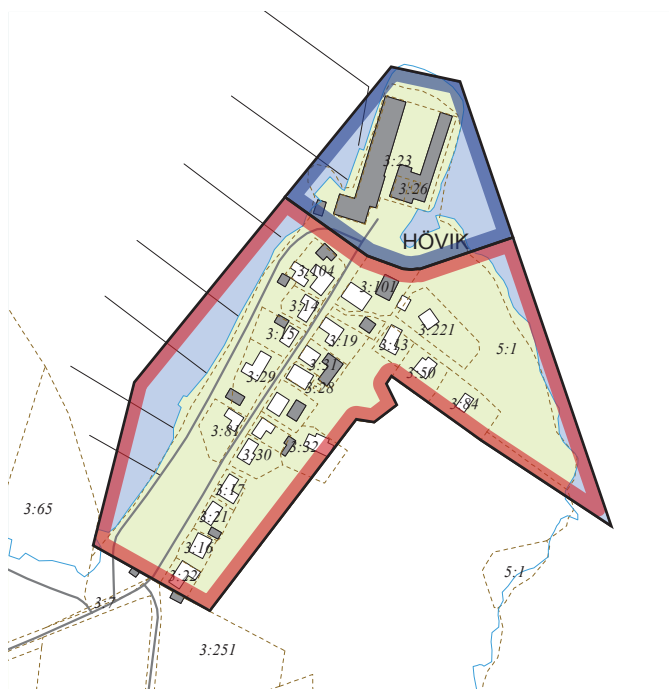
Höviksnäs är i den kommunövergripande översiktsplanen utpekad som område som lämpligt för långsiktig tätortsutveckling. I översiktsplanen ges även rekommendationer kring hur ny bebyggelse lämpligen placeras i landskapet samt utformas.

Tätortsstudie 2006

I tätortsstudien pekats flera tänkbara områden ut för vidare prövning av utveckling genom detaljplan. Ett av dem är trävaruhandeln

Program för revidering av inaktuella detaljplaner 2009

Gamla Höviksnäs regleras av en avstyckningsplan från 1932 och har pekats som en av de orter på Tjörn där en revidering är nödvändig.

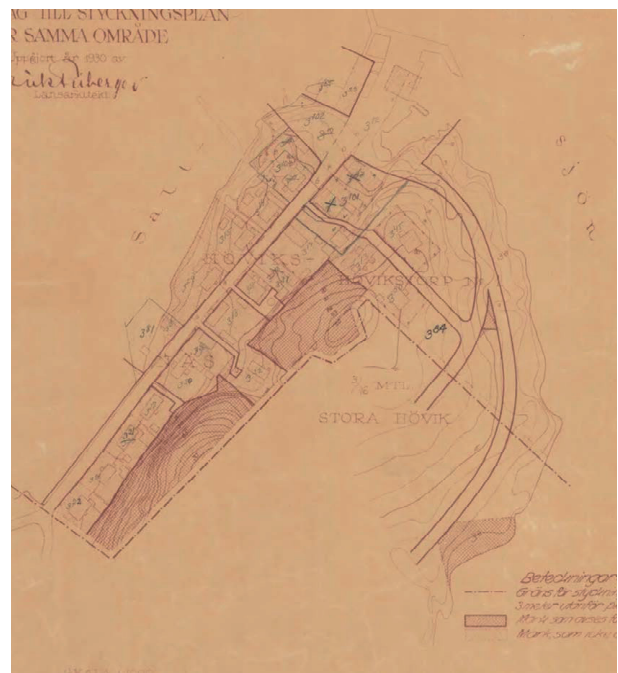

Kulturmiljöprogram

Gamla Höviksnäs är upptaget i kommunens kulturmiljöprogram (2015) och utpekad som en värdefull kulturmiljö.

Avstyckningsplan 1932

Den plan som reglerar Gamla Höviksnäs är en avstyckningsplan från 1932. Denna reglerar inte mycket annat än fastighetsindelning och möjliga vägdragningar. Avstyckningsplaner som planinstrument fanns mellan 1927 och 1947 och visade hur marken kunde indelas i fastigheter utanför stadsplanlagt område. Planerna reglerar endast öppen mark för parker och trafik samt att ledningar får dras fram. Inga bestämmelser reglerar bebyggelsen storlek eller utformning. Gällande varsamhet, utformning och skydd är det möjligt att relatera till plan- och bygglagen. Däremot är explotering problematiskt att hantera då denna är oreglerad - det vill säga är det svårt att lämna bygglov för om- och tillbyggnader utifrån en avstyckningsplan.

Häggvallskolan
(Grundskola)

Fridas hage
(Grundskola)

"Nya" Höviksnäs

Förskola

Tångeröd

Reningsverk

Gamla Höviksnäs

Småbåtshamn

Kleva

Låka

Låka badplats

Historik

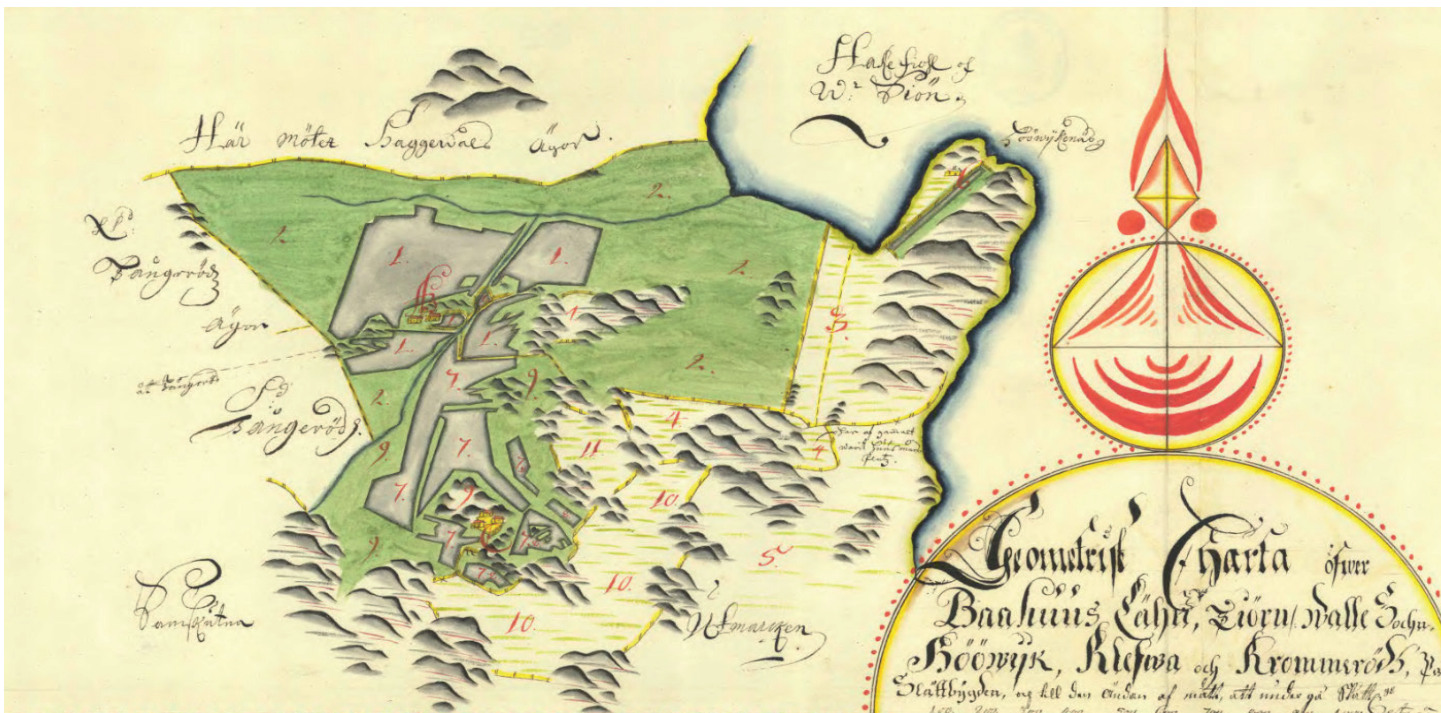
Under 1600-talet fanns en byggnad ute på näset Höviksnäs. På en karta från 1699 finns denna och en kålgårdar (mindre odlingar för husbehov) utritade och det omnämns även att det på näset fanns strandsittare (egendomslösa människor som på annans mark arrenderade eller med lov uppförde enklare byggnader på en gårds utmark). Näset var utmark till gymnasiehemmanet Kleva. Gården var ett mantal och betalade sin skatt till Sundsby. När Kleva blev frälsehemman och sedermera gymnasiehemman är oklart men i handlingarna till kartan från 1699 omnämns Kleva till skillnad mot övriga gårdar som gymnasiehemman under Sundsby.

1786 genomfördes storskifte för Kleva och Höviks utmarker. Detta var mitt under den stora sillperioden och antalet byggnader på Höviksnäs har ökat till åtta och två bryggor är utritade. Hur många

hushåll som fanns där är osäkert. I Låka fanns sillsalteri och trankokeri. Det var vanligt att man på grund av lukt och brandfara förlade framförallt trankokerierna en bit från bostadsbebyggelsen. Men även i Låka fanns fiskelägesbebyggelse.

Under början av 1800-talet försvann sillen och fiskelägena förlorade sina inkomster. Det finns en beskrivning från Höviksnäs från 1840-talet av Axel Emanuel Holmberg: "I socknen ligger ett uselt fiskeläge, Hövikenäs, med en befolkning af 17 fattiga hushåll, hvilka idka småfiske i Hakefjord. Till detta fiskeläge leder allmän häradsväg, och resande sätas med färja härifrån öfver Hakefjord till Kåkenäs på Inlandsstranden". Det är ingen munter bild över fiskeläget han beskriver.

Det underliga här är att på lagaskifteskartan från 1842 inte finns några byggnader på näset utritade. En brygga är utritad och häradsvägen som funnits

Geometrisk karta från 1699 (del av) - Lantmäteriet.

med 1786 saknas. Från denna tid finns dock en skiss (Geskel Salomons 1852, Nationalmuseum) där flertalet byggnader finns illustrerade och igenkänningen gentemot hur Höviksnäs ser ut på fotografier från 1900-talet början är uppenbar. En förklaring kan vara att fiskeläget faktiskt var i sådant dåligt skick som beskrivs av Holmberg på 1840-talet och att det först efter lagaskiftet skedde en förbättring och upprustning. På skissen syns flera enklare byggnadstyper som ryggåsstugor, högloftstugor och där fanns säkert även stenstugor – byggnadstyper som hörde de fattigaste till. I laga skifteshandlingarna går att läsa att då även Lilla- och Stora Hövik (gårdar inom skiftet) blivit gymnasiehemman (likt Kleva) och att näset samt Låka var samfällid mark för gymnasiegårdarna.

Under slutet av 1800-talet blev Höviksnäs den huvudsakliga överfartsorten till Kåkenäs (på fast-

landet). Tack vare färjan blomstrade fiskeläget som från slutet av 1800-talet och framåt fick postkontor, pensionat och butiker. Merparten av byggnaderna på Höviksnäs är från denna tid, från slutet av 1800-talet till 1900-talets första årtionden. Färjan fortsatte att gå (men bytte destination från Kåkenäs till Stenungsund) fram till att Tjörnbron blev klar 1961. Denna förändring resulterade i att flera av de servicebutiker och inrättningar som funnits här på grund av färjan fick lägga ner sina verksamheter. Under slutet av 1900-talet fylldes delar av hamnen ut och en småbåtshamn anlades längs fiskeläges västra strand. Från början av 1980-talet planlades delar av den före detta odlingsmarken längre upp i dalgången, väster om fiskeläget, och villor och flerbostadshus byggdes ut i etapper. Detta ”nya” område kallas även det Höviksnäs och utbyggnaden av detta bostadsområde fortsätter än i dag.

Hemman och skatter

Markägande och rättigheter till mark var under medeltid och långt in på 1800-talet inte så enkelt som det är i dag. Det fanns flera former av innehav och nyttjandets natur varierade beroende av vem skatten betalades till. Kronan (staten) var en aktör vars landinnehav under 1600-talet omfattade 39 % av Bohuslän. Kronobonden betalade arrende till staten i form av tioende, först i form av naturprodukt och senare som penningaskatt. Denna var satt i relation till jordbrukets växlingar men under 1700-talet låstes den då staten såg fördel av jämnare skatteintäkter. Bonden kunde även friköpa sin gård efter 1723 då staten behövde medel att

finansiera de nordiska krigen. Skattehemman var under 1500- och 1600-talet inte allt för vanligt i Bohuslän och bestod av självägande bönder med arvsrätt eller bönder som betalade landskyld (skatt) till jordägaren. 1659 utgjordes 38 % av jordinnehavet i Bohuslän av skattehemman. För Tjörn ökade adelns innehav under 1600-talet då Sundsby säteri drastiskt ökade sitt innehav – nästan en dubbling mellan 1658 och 1660. 1664 donerade Margareta Huitfeldt Sundsby och Åby med 137 mantal till Hvitfeldtska stipendieinrättningen. De gårdar som legat under Sundsby och Åby blev därmed gymnasienheimman där skatt betalades till stiftelsen. Gårdarna var upplåttna med ärftlig besittningsrätt och skatteköp blev möjligt först 1907.

Storskifteskarta från 1786 (del av) - Lantmäteriet

Lagaskifteskarta från 1842 (del av) - Lantmäteriet

Skissen från Höviksnäs är ett gjord från ett återkommande perspektiv. Tydligt är att det vid tiden funnits bebyggelse, även om denna inte finns redogjord för i lagaskifteskartan. På skissen syns ryggås-, högloftsstugor, enkelhus och mindre eventuella funktions- som bostadshus. Vägdragningen och bebyggelsestrukturen är bekant även i jämförelse mot dagens Höviksnäs.

(Geskel Salomons 1852, Nationalmuseum)

På fotografiet som är taget vid början av 1900-talet (fotograf okänd) finns flera byggnader som i jämförelse mot skissen ovan är tydligt igenkänningsbara. Dock har de enklare byggnadstyper som så utmärker sig på skissen (höglofts- och ryggåsstugor) ersatts av enkelhus. I och med det ekonomiska uppsvinget som fiskeläget fick som färjeläge gav detta underlag för boende att bygga nya och bättre bostäder. Annat som utmärker sig på bilden är den långgrundna viken och den stenmur som avgränsar denna från vägen.

Byggnaderna som syns på flygfoto från 1960 är i stort de som står där än idag. Få har tillkommit och några har ersatts av nya byggnader. Istället har de stora förändringarna för Höviksnäs kommit att röra utfyllnad av viken samt dragning av en ny väg längs med näsets västra strand.

Beskrivning av Höviksnäs

Landskapet

Näset som fiskeläget ligger på är med sin östra strand avskilt åt Hakefjorden och mot väster med den vik som skiljer fiskeläget från det mer agrara landskapet mellan den mer samtida villa- och bostadsbebyggelsen och det äldre fiskeläget. Näset domineras av en delvis öppen, delvis igenvuxen bergsrygg som sträcker sig längs med näsets sträckning norrut, bebyggelsens ordnande längs den västra kanten av bergsryggen samt småbåtshamnen. Övergången mellan fiskelägets täta bebyggelse och det mer agrara och jordbruksdominerade landskapet är snabb och avskiljs av den väg som antingen för norrut till Höviksnäs och småbåtshamnen eller söderut mot Låka. Dalgången som leder ner mot näset västerifrån kantas av spår från ett jordbruk och på de så karaktäristiskt uppenbara platserna mot berg i dagen, impediment och längs vägar ligger mangårdsbyggnader och ekonomibyggnader som berättar om ett aktivt lantbruk – en markanvändning som i dag knappt är märkbar kring Höviksnäs.

Bebyggelsekaraktär

Flera av bostadshusen härrör från tiden kring förra sekelskiftet. Enkelhusen är de mest karaktäristiska - dubbelhus finns också men är få i jämförelse mot enkelhusen och bostadshus från mitten och slutet av 1900-talets första hälft. Några få av husen har ersatts av senare uppförda byggnader och vissa har byggts om och till så mycket att det är svårt att uppfatta byggnadens ursprungliga utförande. Något enstaka hus har tillkommit de senaste decennierna. Byggnaderna har en varierad färgsättning – bostadshusen finns i vitt, gult, blått, grönt och rött medan ekonomibyggnader (förråd, sjöbodar, magasin osv) i huvudsak är antingen röda eller vita.

Husen är ordnade i en för Bohuslän och övriga Tjörn återkommande karaktär. Bostadshusen ordnade tätt en bit upp från vattnet, i skydd från väder och vind där så fanns möjlighet. Med sjöbodar mot vattnet bakom brygga eller kaj. Höviksnäs är inget undantag och även om viken fyllts ut i senare tid är relationen mellan brygga, bod och bostadshus tydlig runt om näsets västra strand samt kring näsets spets och trävaruhandeln i norr.

Kulturhistorisk kontinuitet

Likt så många andra fiskelägen runt om på Tjörn och i Bohuslän så har de sin begynnelse i 1700-talets senare hälft, när den stora sillperioden gav möjlighet för allt fler att få sin inkomst och näring i Bohuslän karga kustlandskap. Relationen till havet och strandkanten är central i hur bebyggelsen inordnar sig på platsen. Med den återkommande relationen mellan brygga, bod och bostadshus. Bryggor och kajkanter ordnades längs strandlinjen med sjöbodar och magasin i direkt relation till dessa. Bostadshusen placerades bakom och i läge så funktionsbyggnader och topografin gav skydd för väder och vind. I Höviksnäs har sedan innan storskiftet, troligen samtida med att fiskeläget växte fram, funktionen som färjeläge varit centralt för samhället. Häradsvägen sträckte sig igenom färjeläget och topografin gav möjlighet att dra denna i en sänka mellan bergsryggen som följer näsets sträckning norrut samt ett mindre berg som går i dagen åt väst. Bebyggelsen ordnade sig längs denna väg och gör så än i dag. Denna relation mellan väg och samhälle är fortsatt av betydelse för samhället med bostadshus som ligger i direkt relation till vägen. Den senare utfyllnaden av hamnen och dragningen av väg längs näsets västra strand har medfört alternativa rörelser på näset, sett till den andra vägdragningens historiska kontinuitet, men har inte haft någon direkt påverkan på avläsbarheten av samhällets historiska kärna. Trävaruhandelns byggnader och verksamhet visar hur samhällets förra funktion som lastplats av betydelse lever kvar och byggnadernas volym och placering stärker Höviksnäs kulturhistoriska karaktär.

Kulturhistoriskt värde

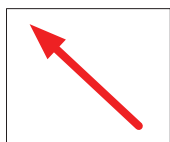
Utgångspunkten för identifiering av kulturhistoriskt värde är att en bebyggelsemiljö, eller byggnad, som källa till kunskap ur ett kulturhistoriskt perspektiv relateras till den period i samhällsutvecklingen som den uppförts inom.

Kulturhistoriskt värde är materialiseringen av rådande ekonomiska, kulturella och sociala omständigheter vilka ses representera tiden för dess tillkomst. Tillika ses förändringar rymma information gällande förmedlandet av omständigheter i en byggnad eller bebyggelses utveckling – Tillkomst

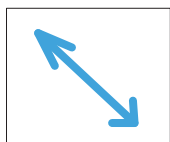
och förändringar förmedlar kunskap i form av karaktärsdrag i den befintliga miljön.

Förutsättningen för att Höviksnäs historia ska fortsätta vara avläsbart är att de karaktärsbärande egenskaperna som definierar bebyggelsemiljöns ursprung bevaras och integreras i den framtida utvecklingen. Med karaktärsbärande egenskaper följer här en förklaring till dem genom analytiska redogörelser med utgångspunkt i kulturmiljöunderlagets tidigare avsnitt.

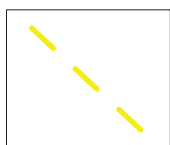
Karaktärbärande egenskaper av kulturhistoriskt värde

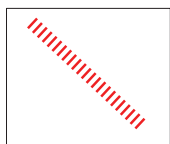
Tydliga siktlinjer

Tydlig relation mellan byggnader, kaj, bryggeri och hav.

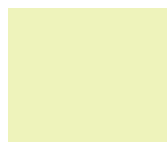
Stråket igenom Höviksnäs är den historiska vägsträckan mot färjeläget

Upplevelsen av Höviksnäs som ett fiskeläge på en udde, i skydd av höjd.

Noder och mötesplatser med tydlig hänvisning till samhällets syntax och relationen mellan havet och bebyggelsen.

Nässets östra strand är till överhängande del obebyggd och genom naturliga förutsättningar i topografi gett skydd åt fiskeläget.

Fiskelägets äldre bebyggelse, sjöbodnar, förråd och magasin berättar om samhällets förra funktion.

Trävaruhandelns stora byggnader ger autencitet åt näsets förra funktion som färjeplats.

Fisklägets karaktär övergår tvärt till en mer agrar karaktär med åker, äng och jordbruksbebyggelse längs bergskanter och på impediment.

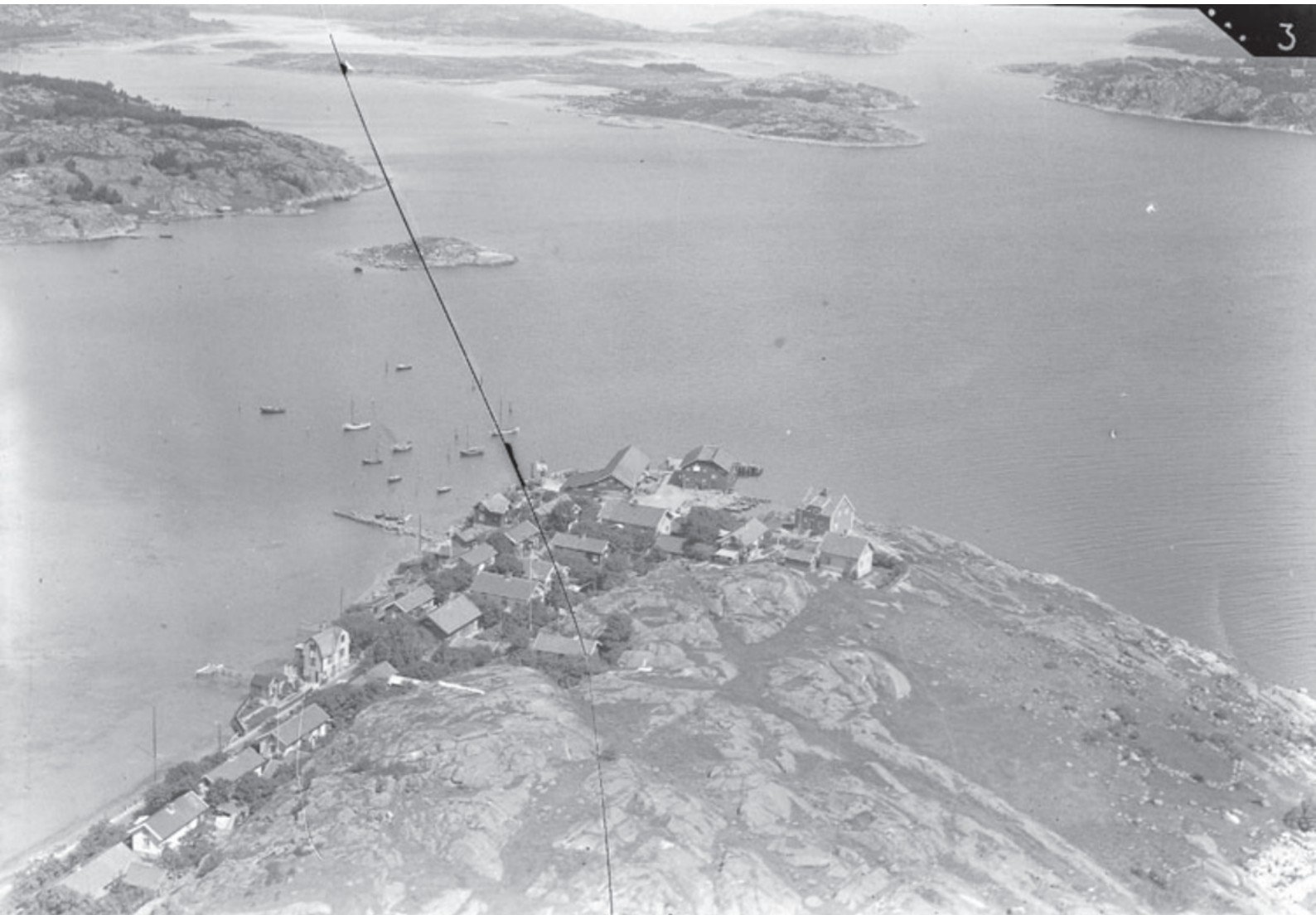

Verksamheter och
spår från färjeläget

Småbåtshamn

Fiskelägeskaraktär

Jordbrukslandskap

Förhållningssätt för hantering av kulturmiljön vid planläggning

Bostadsbebyggelsens skala och estetik bevaras

Bostadshusens respekteras vad gäller proportioner, ursprunglig fasadfärg och kulör, tak, grund, byggnadsdetaljer som fönster, panel, utsmyckningar, dörrar, trappor och räcken. Återgång till en byggnads ursprungliga utformning uppmuntras i relation till den enskilda byggnadens karaktärsdrag.

Ny bebyggelse prövas med försiktighet

Nya byggnader och ersättningsbyggnad prövas individuellt och utförs med respekt för ursprunglig byggnad som kringliggande bebyggelse. Med hänsyn till Höviksnäs bebyggelse är det viktigt att nya byggnader underordnar sig befintlig planstruktur, siktlinjer, stråk, fonder, tillgänglighet, närliggande bebyggelse, färgsättning, detaljutformning, tak, fasad, grund, staket.

Tillbyggnader får inte dominera

Tillbyggnader, takkupor, altaner, trappor, balkonger eller andra påtagliga förändringar av befintlig bebyggelse utförs på en mindre framträdande del av byggnaden och underordnats den ursprungliga byggnaden.

Komplementbyggnader underordnas huvudbyggnad och tomtbild

Komplementbyggnader placeras och utformas så att huvudbyggnad och tomtbild respekteras.

Ersättningsbyggnader till trävaruhandeln utformas och placeras med hänsyn till befintlig struktur och karaktär

Byggnader inom föreslagen byggrätt utformas med hänsyn till tidigare verksamheter. Stora, avlånga volymer med enkla fasader och sadeltak. Befintliga siktlinjer visas hänsyn. Byggnaderna skall anordnas och utformas på så vis att Höviksnäs kulturhistoriska karaktär bibehålls.

Fiskelägeskaraktären med fria släpp och lösa tomtstrukturer respekteras

Låga staket, växtlighet och berg i dagen ger Höviksnäs en öppen karaktär vilket stärks av ett antal öppna släpp för allmänheten att röra sig från vägar vidare upp i bergen eller ner mot strandlinjen. Säkerställande av fria släpp mellan enskilda fastigheter säkerställs i detaljplan och den lösa tomtstrukturen respekteras.